
ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА

УДК 378:37.091.12.011.3-051:821.161.2
DOI 10.31654/2663-4902-2018-PP-4-148-154

Лілік О. О.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови і літератури
Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДО РОБОТИ
З ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИМИ ПОНЯТТЯМИ**

Автор цієї статті визначив комплекс педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів української літератури для роботи з літературознавчими поняттями. Першою з них було надання майбутнім вчителям української літератури необхідного комплексу знань з історико- й теоретико-літературних, дидактико-методичних курсів, формування навичок та вмінь роботи з теоретико-літературними поняттями на уроках української літератури, а також забезпечення педагогічного управління цим процесом. У статті проаналізовано навчальні курси професійної підготовки майбутніх вчителів української літератури та запропоновано упровадити авторські спецкурси та навчальні матеріали в освітній процес. Друга умова полягала в оновленні традиційних та впровадженні інноваційних форм, методів та методів викладання дисциплін професійної підготовки майбутніх вчителів української літератури. Третя умова – організація педагогічної практики на інноваційній основі. Автор запропонував навчально-методичний супровід, який охоплює навчальні комплекси з різних дисциплін, авторські навчальні посібники, методичні рекомендації. Метою цих матеріалів є реалізація педагогічних умов формування майбутньої підготовки викладачів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями.

Ключові слова: майбутні вчителі української літератури, теоретико-літературні концепції, професійна підготовка.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Дослідження реального стану професійної підготовки майбутніх учителів української літератури дало змогу виявити низку суперечностей, а саме: між потребою суспільства у висококваліфікованих учителях-філологах та недостатньою розробленістю теоретико-методологічних підходів, спрямованих на удосконалення їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти; між вимогами державних документів і недостатньою реалізованістю їх у практиці підготовки майбутніх учителів-словесників; між необхідністю підготовки майбутніх учителів української літератури до вивчення теоретико-літературних понять і недостатньою розробленістю концептуально-методологічних засад та методичного супроводу процесу формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями.

Для розв'язання визначених суперечностей потрібно сформулювати теоретичні й методичні засади формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями, а однією із важливих складових цього процесу є педагогічні умови.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти мовознавчої, літературознавчої, методичної підготовки майбутніх учителів-словесників, формування їхніх особистісних і професійних рис розглянуто в працях Ю. І. Бондаренка, А. В. Градовського,

С. О. Жили, О. А. Копусь, Н. М. Остапенко, М. І. Пентиліюк, Т. В. Симоненко, А. Л. Ситченка, І. В. Соколової, Г. Л. Токмань, В. І. Шуляра.

Найбільш значущими в контексті нашого дослідження є праці Л. О. Базиль (розвиток літературознавчої компетентності майбутніх учителів української мови і літератури) [2], В. О. Коваль (формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах) [4], О. М. Семеног (професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури) [6]. Проведений аналіз дав підстави для висновку, що на сьогодні відсутнє дослідження, присвячене формуванню готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями.

Метою статті є обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічні умови – важливий компонент будь-якої педагогічної системи. У педагогіці поняття "умови" пов'язують із сукупністю змінних природних, соціальних, зовнішніх та внутрішніх факторів, що впливають на фізичний, психічний, моральний розвиток людини, її поведінку, виховання й навчання, формування особистості [1]. У професійній педагогіці використовується визначення "педагогічні умови", які розглядаються як обставини, від яких залежить і за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групи людей [3]. Оптимальним, на нашу думку, є таке визначення: педагогічні умови – це компонент педагогічної системи, що свідомо й цілеспрямовано створюється в педагогічній діяльності та забезпечує ефективність педагогічного процесу. Відтак, було визначено низку педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів-словесників до роботи з теоретико-літературними поняттями:

1. Надання майбутнім учителям української літератури необхідного комплексу актуальних, осучаснених знань, формування умінь роботи з літературознавчими поняттями на уроках української літератури; забезпечення педагогічного керування цим процесом. Майбутні вчителі-словесники здобувають необхідні знання з історії й теорії літератури, а також практичні уміння оперування зазначеними поняттями в процесі опанування курсів "Вступ до літературознавства", "Аналіз художнього твору", "Історія української літератури", "Історія зарубіжної літератури". Знання, уміння й навички щодо роботи з теоретико-літературними поняттями на уроках української літератури майбутні вчителі здобувають у результаті опрацювання курсів "Методика навчання української літератури", "Методика навчання зарубіжної літератури". Систематизація й узагальнення знань відбувається під час навчання в магістратура у процесі опанування спецкурсів.

Педагогічне керівництво полягає в оптимальному застосуванні викладачами закладів вищої освіти педагогічних впливів; знайденні підходів до розкриття творчої індивідуальності кожного зі студентів-філологів; прогнозуванні результатів і здійсненні контролю за ними. Педагогічне керівництво також виявляється в цілеспрямованому заохоченні, стимулюванні й підтримці творчої діяльності майбутніх учителів української літератури.

Наголосимо, що важливим є узгоджене викладання програмового матеріалу викладачами різних дисциплін. З цією метою слід розробити відповідну концепцію вивчення літературознавчих курсів студентами-філологами, узгодити між викладачами різних дисциплін обсяг знань, умінь і навичок, які мають набути студенти під час вивчення філософії, історії української і зарубіжної літератур і культур. У студентів потрібно сформулювати цілісне уявлення про неперервність розвитку вітчизняного літературного процесу, взаємозв'язки світового й українського мистецького процесів.

2. Оновлення традиційних та введення інноваційних форм, методів і прийомів викладання дисциплін із професійної підготовки майбутніх учителів-філологів. Як відомо, у закладах вищої освіти освітній процес здійснюється на основі поєднання різних форм його організації: лекцій, семінарських занять, практичних і лабораторних занять, консультацій, форм самостійної роботи, заліків, іспитів.

Зазначимо, що усе більшої популярності набувають такі види лекції: проблемна (знання вводяться за допомогою проблемного завдання й організації пошуку його розв'язання), лекція-візуалізація (передбачає візуальну форму подання лекційного матеріалу засобами ТЗН або аудіо- чи відеотехніки), бінарна (виклад матеріалу у формі діалогу двох викладачів (як представників різних наукових шкіл чи різних дисциплін) або вченого і практика, викладача і студента), лекція із попередньо запланованими помилками (розрахована на стимулювання студентів до постійного контролю за інформацією, що викладається (пошук помилки – змістової, методологічної, методичної), а наприкінці лекції проводиться перевірка знань і уважності слухачів, аналіз зроблених помилок), лекція-конференція (проводиться як науково-практичне заняття за заздалегідь поставленою проблемою й системою доповідей тривалістю 5–10 хв, кожна з яких є логічно завершеним текстом; сукупність зазначених виступів дає змогу всебічно висвітлити проблему; викладач підбиває підсумки самостійної роботи й виступів студентів, формулює основні висновки, коригує деякі твердження); лекція-інтеграція (передбачає подальше перетворення одержаних знань, установлення зв'язків і відношень між їхніми елементами; мета такого заняття – формування у студентів системи знань на основі усвідомлення загальних закономірностей), міні-лекція (проводиться викладачем на початку кожного заняття протягом 10 хв за одним із питань теми, яка вивчатиметься), кіно-лекція чи відеолекція (викладач здійснює підбір необхідних кіно- чи відеоматеріалів за темою заняття; на початку лекції проводить інструктаж, а під час перегляду кіновідеоматеріалів коментує події, що відбуваються на екрані), інструктивна лекція (для організації самостійної роботи слухачів, спрямованої на систематизацію й узагальнення матеріалу на практичних заняттях), лекція-брифінг (складається з короткого повідомлення лектора і його відповідей на запитання). Зазначимо, що на сучасному етапі викладачам варто відходити від традиційної інформаційної лекції монологічного типу, вона є доцільною тоді, коли навчальний матеріал характеризується високою інформативністю, принциповою новизною і складністю для студентів, якщо він відсутній у вільному доступі. В основному зазначений вид лекції є доцільним на перших курсах навчання, коли відбувається нагромадження, систематизація базових знань, формування навичок самостійної роботи, умінь формулювати власну думку.

У контексті професійної підготовки майбутніх учителів особливого значення набувають практичні заняття, які передбачають детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальних дисциплін та формування вмінь і навичок їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання певних завдань. Практичне заняття передбачає проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, постановку загальної проблеми викладачем та її обговорення за участю студентів, виконання контрольних завдань, їх перевірку й оцінювання.

Навчальними планами підготовки майбутніх учителів української літератури заплановано проведення практичних занять з історії української і зарубіжної літератури (аналіз літературних творів у контексті вивчення творчості персоналії чи дослідження певного періоду, мистецького стилю), вступу до літературознавства й теорії літератури (заплановано висвітлення теоретичних засад певного теоретико-літературного явища чи поняття, аналіз особливостей його функціонування в художніх творах), методик навчання української і зарубіжної літератури (розгляд теоретичних аспектів питання, а на цій основі підготовка планів-конспектів уроків, розроблення системи завдань, моделювання й обговорення фрагментів уроків).

Серед різноманітних форм організації освітнього процесу в закладах вищої освіти важливе місце належить лабораторним роботам, які сприяють реалізації принципу зв'язку теорії з практикою. Зазначимо, що лабораторна робота – це форма навчального заняття, під час якого студент під керівництвом викладача проводить відповідні експерименти або досліди з метою практичного підтвердження окремих теоретичних положень навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з обладнанням, технікою, оволодіває методикою експериментальних досліджень у конкретній предметній галузі. Під час лабораторних робіт відбувається формування професійних умінь і навичок.

Зокрема, на лабораторні роботи зі "Вступу до літературознавства" можуть виноситись завдання зі здійснення аналізу художніх творів різних жанрів. У контексті "Методики навчання української літератури" під час лабораторних робіт може здійснюватись спостереження за проведенням уроків учителями, їхній аналіз, ознайомлення зі шкільною документацією, підготовка планів-конспектів уроків, робота з мультимедійним обладнанням, комп'ютерними програмами.

Окремим видом позааудиторної індивідуальної самостійної роботи студента є індивідуальне навчально-дослідне завдання, метою якого є самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи.

Дослідники виділяють такі види індивідуальних навчально-дослідних завдань: конспект; реферат; розв'язання та складання практичних завдань і педагогічних ситуацій; анотація прочитаної додаткової літератури, бібліографічний опис; розроблення навчальних та діагностичних тестових завдань; аналіз елементів передового педагогічного досвіду; курсова, магістерська роботи.

У процесі здобуття вищої освіти особливого значення набуває самостійна робота студентів. Доведено, що тільки ті знання, які студент здобув самостійно, завдяки власному досвіду, розуму й діяльності, будуть насправді міцними. Саме тому вища школа поступово, але неухильно переходить від передачі інформації до керівництва освітньою діяльністю, формування в студентів навичок самостійної роботи.

Дослідники зазначають, що самостійна робота – це особлива форма навчальної діяльності, спрямована на формування самостійності студентів і засвоєння ними сукупності знань, умінь, навичок, що здійснюється за умови запровадження відповідної системи організації всіх видів навчальних занять [5]. У контексті Болонської системи самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Метою самостійної роботи є формування самостійності майбутніх учителів української літератури, їхніх умінь, знань, навичок, що здійснюється опосередковано через зміст і методи всіх видів навчальних занять.

Отже, формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з літературознавчими поняттями відбувається на основі органічного поєднання традиційних форм і методів навчання та нових методів і прийомів, які є результатом інформатизації освіти в закладах вищої освіти. Зокрема, запровадження інформаційно-комунікативних технологій і мультимедійних засобів зумовлює залучення методів дистанційного навчання та вдосконалення традиційних методів індивідуального навчання й самонавчання. Уведення електронних підручників з історико- й теоретико-літературних дисциплін активізує методи самонавчання студентів-філологів за допомогою взаємодії з освітніми ресурсами за мінімальної участі викладача; робота з підручниками стає більш цікавою для студентів завдяки використаному в них мультимедійному контенту. Водночас зростає значення індивідуальних методів навчання, які не обмежуються аудиторною формою реалізації, а набувають нових форм і можуть відбуватися через голосову пошту, соціальні мережі.

Оновлення форм, методів і прийомів викладання дисциплін із професійної підготовки майбутніх учителів української літератури передбачало введення елементів дистанційного навчання. Зазначимо, що дистанційно доцільно викладати історико- й теоретико-літературні курси, зокрема: лекційний матеріал можна подавати у формі схем, таблиць, текстів із розгалуженою системою гіперпосилань до глосарію, іменного покажчика; практичні заняття замінюються виконанням завдань репродуктивного і творчого характеру (складання хронологічних таблиць фактів і явищ літературного процесу, життя і творчості письменників, здійснення аналізу епічних, ліричних і драматичних творів за запропонованими викладачем схемами; створення конспектів уроків, сценаріїв позакласних виховних заходів; написання аналітичних розвідок; створення мультимедійних проектів, присвячених відповідним мистецьким явищам, презентацій до уроків літератури), проведення проміжних видів on-line тестування для оцінювання знань студентів. Читання текстів художніх творів

теж відбувається дистанційно: викладач складає список творів, обов'язкових для прочитання, упорядковує електронні хрестоматії, бібліотеки, фонотеки, а студенти-філологи проходять on-line тестування чи вікторини. Підсумковий контроль відбувається переважно в форматі on-line тестування.

3. Організація педагогічної практики на інноваційних засадах. Важливим аспектом формування досліджуваної готовності є дотримання принципу зв'язку теорії з практикою, коли засвоєння літературознавчих понять супроводжується прикладами з методики навчання літератури, а закріплюється у процесі педагогічної практики. О. М. Семенов, Л. О. Базиль, Т. І. Дятленко указують, що "практики слугують єдиною ланкою між теоретичним навчанням і майбутньою самостійною педагогічною діяльністю. ... виконання функціональних обов'язків учителя-предметника і класного керівника на педагогічній практиці дає змогу трансформувати професійні знання в переконання, установки, потреби, мотиви, інтереси, сформувати систему професійних та особистісних цінностей" [7].

У контексті формування готовності майбутніх учителів-словесників до роботи з теоретико-літературними поняттями в межах педагогічної практики виділено кілька компонентів, як-от: навчальний, методичний, психолого-педагогічний, інноваційно-інформаційний – кожен із яких передбачає виконання студентами-практикантами певних завдань. У межах навчального компонента заплановано здійснення аналізу уроків учителя-предметника загалом і його роботи з теоретико-літературними поняттями зокрема; складання планів-конспектів уроків, у контексті яких запланована робота з літературознавчими поняттями, та їх аналіз із учителем чи методистом; самостійне проведення пробних та залікових уроків; відвідування, аналіз та обговорення уроків, проведених іншими студентами. Психолого-педагогічний компонент передбачає вивчення психологічного портрету окремих учнів і всього класу; виявлення позитивних аспектів та труднощів у питаннях організації класу, аналіз ставлення до навчання та поведінки; формування умінь адаптувати літературознавчий матеріал до вікових і розумових особливостей учнів. У контексті методичного компонента запланована участь у роботі педагогічної ради школи, в методоб'єднаннях, відвідування батьківських зборів. Інноваційно-інформаційний компонент передбачає здійснення самостійного аналізу наукової, науково-методичної та методичної літератури з метою удосконалення роботи із засвоєння учнями теоретико-літературних понять; упровадження інноваційних технологій.

На нашу думку, у процесі організації педагогічної практики важливо, з одного боку, чітко регламентувати процесуальні аспекти (кількість відвіданих і проведених уроків; перелік основних видів діяльності студентів-практикантів; форми й порядок звітності тощо), а водночас прагнути уникнення формалізму, який може призвести до відтворення навчально-методичних настанов без стимулювання творчості і самоаналізу, оскільки це може стати перешкодою для особистісного і професійного розвитку студента, активізації життєвої позиції, виховання у нього таких якостей, як комунікабельність, тактовність, критичність. Для цього важливо переглянути функції керівника й методистів педагогічної практики: з контролювальних на консультативні. Варто спрямовувати студентів на активне використання інформаційно-комунікативних технологій відповідно до сучасного рівня розвитку суспільства загалом, техніки й технологій зокрема.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у процесі дослідження було визначено низку організаційно-педагогічних умов, які мають забезпечити ефективність формування готовності майбутніх учителів української літератури до роботи з теоретико-літературними поняттями. Їхні особливості зумовлені специфікою професійної підготовки майбутніх учителів-словесників, а також новими викликами, що постали перед системою вищої освіти України. Реалізація зазначених педагогічних умов забезпечить удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів-словесників, сприятиме впровадженню системи формування готовності до роботи з літературознавчими поняттями.

Література

1. Бабанский Ю. К. Педагогика: учеб. пособ. Москва: Просвещение, 1988. 479 с.
2. Базиль Л. О. Теоретичні і методичні засади розвитку літературознавчої

компетентності майбутніх учителів української мови і літератури: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 571 с.

3. Батышев С. Я. Энциклопедия профессионального образования: в 3 т. Москва: Проф. образование, 1999. Т. 2. 440 с.

4. Коваль В. О. Теоретичні і методичні засади формування професійної компетентності майбутніх учителів-філологів у вищих педагогічних навчальних закладах: монографія. Умань: ПП Жовтий О. О., 2013. 455 с.

5. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. Київ, 2009. 472 с.

6. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Ін-т пед. і псих. проф. освіти АПН України. Київ, 2005. 476 с.

7. Семенов О. М., Базиль Л. О., Дятленко Т. І. Практика в системі фахової освіти вчителя-словесника: навч. посіб. Київ: Фенікс, 2008. 288 с.

References

1. Babanskii Yu. K. Pedagogika: ucheb. posob. Moskva: Prosveshcheniie, 1988. 479 s.

2. Bazyl L. O. Teoretychni i metodychni zasady rozvytku literaturoznavchoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury: dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv, 2016. 571 s.

3. Batsyshev S. Ya. Entsiklopediia professionalnogo obrazovaniia: v 3 t. Moskva: Prof. obrazovaniie, 1999. T. 2. 440 s.

4. Koval V. O. Teoretychni i metodychni zasady formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv-filolohiv u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh: monohrafiia. Uman: PP Zhovtyi O. O., 2013. 455 s.

5. Ortynskiy V. L. Pedagogika vyshchoi shkoly: navch. posib. dlia stud. vyshchyykh navch. zakl. Kyiv, 2009. 472 s.

6. Semenoh O. M. Systema profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury (v umovakh pedahohichnoho universytetu): dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04 / Ін-т пед. і псих. проф. освіти АПН України. Київ, 2005. 476 с.

7. Semenoh O. M., Bazyl L. O., Diatlenko T. I. Praktyka v systemi fakhovoi osvity vchytelia-slovesnyka: navch. posib. Kyiv: Feniks, 2008. 288 s.

Лилик О. А.

кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Национального университета "Черниговский коллегийум" имени Т. Г. Шевченко

Педагогические условия формирования готовности будущих учителей украинской литературы к работе с литературоведческие понятия

Автор статьи определил педагогические условия формирования готовности будущих учителей украинской литературы к работе с теоретико-литературными понятиями. Первым из них было обеспечение будущих учителей украинской литературы необходимым комплексом знаний по историко- и теоретико-литературным, дидактико-методическим курсам, формирование навыков и умений работы с литературными концепциями на уроках украинской литературы, а также обеспечение педагогического управления этим процессом. Второе условие – модернизация традиционных и внедрение инновационных форм, методов преподавания дисциплин профессиональной подготовки будущих учителей украинской литературы. Третьим является организация педагогической практики на инновационной основе. Автор разработал учебные комплексы по разным дисциплинам, образовательные и учебные пособия, методические рекомендации для реализации этих педагогических условий.

Ключевые слова: будущие учителя украинской литературы, теоретико-литературные понятия, профессиональная подготовка.

Lilik O. O.

Candidate of Pedagogic Sciences (PhD), Associate Professor, Department of Ukrainian Language and Literature, Taras Shevchenko National University "Chernihiv Collegium"

Pedagogical Conditions to Educate Future Ukrainian Literature Teachers to Work with the Concepts of Literary Criticism

The author of the article defines a set of pedagogical conditions to educate future Ukrainian Literature teachers to work with the concepts of literary criticism. The first condition is to provide the future teachers of Ukrainian Literature with the necessary complex of knowledge from the historical, theoretical literary and didactic methodological courses, to form skills and abilities that would enable them to work with the concepts of literary criticism at the lessons of Ukrainian Literature, to manage this process effectively. The author analyzes the courses of the professional training of the future teachers of Ukrainian Literature and proposes to implement the author's special courses and teaching materials in the educational process. The second condition lies in the reforming traditional forms and methods of teaching and introducing the innovative ones. The third condition is to organize pedagogical practice on an innovative basis. The author suggests teaching and methodological support; it includes the teaching complexes on different disciplines, author's educational and teaching aids, methodological recommendations.

Key words: *future teachers of Ukrainian Literature, theoretical concepts of literary criticism, professional training.*